

Oleg Odnorożenko

До питання про час польсько-итовського "гербового розбратання"

Średniowiecze Polskie i Powszechne 4 (8), 238-250

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Олег Однороженко

Харків

До питання про час польсько-литовського «гербового розбратання»

Описаний в литовсько-руських літописах інцидент з відсиленням литовськими панами польських гербів, що, як вважалося донедавна, мав відбутися в часи Парчівського з'їзду коронних і литовсько-руських панів у 1453 р., неодноразово привертав увагу науковців¹. Відповідно до повідомлення Хроніки Литовської та Жмудської, внаслідок загострення політичних стосунків між Короною Польською та Великим князівством Литовським і Руським, литовська знать відмовилася від прийнятих 1413 р. у Городлі гербів і повернулася до використання старих геральдичних знаків: «[...] стала великая немилость mezi панами литовскими и коронными, бо панове литовские скоро приѣхали до Литвы, гербы, котрые собѣ были ѿ поляков до печатий за Ягейла побрала, знову им назадъ ѿослала, а своими старыми печатовати-ся почали»².

¹ O. Halecki: *O początkach szlachty i heraldyki na Litwie*. Kw. Hist. 1915, T. 29, s. 200—206; M. Antoniewicz: *O „rozbrataniu się” panów litewskich ze szlachtą polską w Parczewie, czyli o wiarygodności relacji w kronice Bychowca*. W: *Heraldyka i okolice*. Warszawa 2002, s. 105—116; G. Błaszczuk: *Dzieje stosunków polsko-litewskich*. T. 2: *Od Krewa do Lublina*. Cz. 1: 1385—1492. Poznań 2007, s. 842—844; А. Шаланда: «Гербовья войны» паміж Польскім каралеўствам і Вялікім княствам Літоўскім у кантэксце інтэграцыйных працэсаў (другая палова XVI ст.). В: *Проблемы інтэграцыі і інкарпарацыі ў развіцці Цэнтральнай і Усходняй Еўропы ў перыяд ранняга Новага часу. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай 440-годдзю Люблінскай уніі*. Мінск 2010, с. 117—125.

² *Полное собрание русских летописей*. Т. 32: *Хроники Литовская и Жмойтская и Быховца, Летописи Баркулабовская, Аверки и Панцырного*. Москва 1975, с. 87.

Розширений варіант цього оповідання, з вказанням осіб, що здійснили акт відсилання польських гербів, подає Хроніка Биховця: «[...] y toho z czasu panowe litowskij zwazniwszysia, Iwan Gasztolt, wojewoda wilenski, Iwaszko Monwid, wojewoda trocki, Kezgał, starosta žomojtski, Petrasz Mongirdowicz, marszałok zemski, namesnik nowohorodski, y zwazniwszysia y herby ich im otosłali, a swoimi starymi peczatowat' stali»³.

Прикметно, що згідно з Хронікою Биховця можливість подібної акції була «спрогнозована» великим князем Витовтом ще під час адаптаційних заходів (які автор Хроніки відносив не до Городельського з'їзду 1413 р., а до Луцького — 1429 р.): «Potom cesar wezwał k sobe korola Jagoyła, y począł iemu mowit: „Wižu sam, szto meży wami iest bractwo z Witoltom odno, iż panowe litowskij iest welmi walecznyi, a tak aby pana swojego kniazia velikoho Witolta ne namowili ku walce protyw tebe, y sztoby tebe walkoju trudnocy ktoroie ne wczynili, a preto ia tobi ražu: namowlay kniazia velikoho Witolta, aby panow swoich namowił, sztoby panowe litowskije sodynoczylisia z pany twoimi koruny Polskije, y wziali meży soboju bratstwo y herby meży soboju podawali, odyn ot odnoho, y tym by sia zpryiaźnili y w bratstwo przszli. Koli tohdy oni zbratiat meży sebe, y czerez to wžo nelzia budet im walki poczynaty na tebe y na zemlu Polskuiu”. Y Jagoyło prosił cesara, aby tymi z słowy namawiał Witolta, y koli w neho był, y cesar jemu tyie słowa mowił, y Witolł iemu rekł: „Ja toho ne mohu wczynity bez woli panowrad swoich”, y prosił cesara, aby pry tom był. „Kak budu panom swoim mowity tyie słowa; iż panom chrystyianskim, cesaru jeho miłosty sia widyt, y bratu mojemu korolu Jagoyłu, to sztoby meży tymi panstwy naszymi bye wpokoy, y też meży wami bratstwo, pryiaźń, sztoby wy z łączkimi pany ubratylisia, herby ot nich pobrali”. I cesar też począł panom litowskim mowity, iż panowe lackij ne mohli inaczey wpokoju wczynity meży krolewstwom Czeskim y Polskim, a zawždy meży tymi krolewstwy walki bywali, a tak panowe lackij z pany czeskimi tym zbratylisia, iż herby sobe lachowe pobrali u panow czeskich, y koli herby pobrali, atymysia zbratyli, y ot tych že mest walka meży nimi perestała, y w pokoju meży sebe żywut. Panowe litowskij powedeli cesaru y kniaziu velikomu Witoltu tym obyczaiem: „Miłostywy cesaru y gospodaru nasz, weliki kniaże Witolte. Lachowe ne była szlachta, ale byli ludy prostyi, a ni meli herbow swoich y velikimi dary toho dochodyli w czechow. Beruczy tak velikii skarby ot nich y herbow swoich, iż życzyli, y szlachtom ich poczynili, y w herby svoj ich pryniali, ale my szlachta starają, rymskaja, kotoryi predki naszymi z tymi herby swoimi zaszli do tych państw y ich wzywali, a tak my teper ich majem y ich wzywajem jako swoich, a czerez nich ne potrzebujem żadnych innych herbow nowych, ale sia derżym starych swoich, szto nam predki naszymi zostawili”. Y cesar powedył panom litowskim:

³ Там само, с. 161.

Мал. 1. Печатка пана Голіміна Надобовича 1434 р.

Мал. 2. Печатка пана Монтрима 1434 р.

Мал. 3. Печатка пана Монтигайла Урдовича 1434 р.

Мал. 4. Печатка пана Довгирда 1434 р.

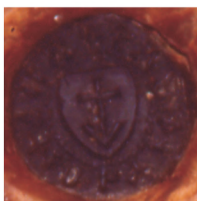
Мал. 5. Печатка пана Монтигайла Жукевича 1434 р.

Мал. 6. Печатка пана Петраша 1434 р.

Мал. 7. Печатка пана Кондрата 1434 р.

Мал. 8. Печатка пана Наруша Матвія Гинтовтовича 1434 р.

Мал. 9. Печатка пана Станіслава Чупурни 1398 р.

Мал. 10. Печатка пана Мишка Вигайловича 1510 р.

Мал. 11. Печатка пана Івашка Довойновича 1434 р.

Мал. 12. Печатка пана Паца Довкшевича Кимонтевича 1434 р.

„My to y sami wedajem, szto wy iest staraia szlachta rymskaia, ale ne dla toho, sztoby ieste herby pryimowali w łachow, żeby dla szlachectwa, bo wy starszaia szlachta y predniaia, niż łachowe, ale herby w nich berete dla odynoctwa y dla bractwa meży wami, bo koli herby meży sebe poberete, tohdy odyn odnomu bratom zostanet, y powinen budet odyn odnomu spryiaty”. A potom Witolt na wpokoy namowił panow swoich, aby z lachy zbratylisia y herby ot nich brali dla toho, sztoby tym rostyrkom perekazy ne wczynili korune jeho, a mowił im tym obyczaiem: „Wed że, koli korunu prynesut, y wy im za sia możete listy ich nazad odosłaty, a herby ich pokinuty, a swoi staryi za sia wziaty”. Y panowe, słyszaczy tyi słowa od hospodara swojeho, a życzczy jemu koruny y na to przyzwolili»⁴.

Автор Хроніки, очевидно, змішав події цих двох з'їздів, сконструювавши з них оповідання, що поєднувало коронаційні заходи часів Луцького з'їзду 1429 р. з гербовою адаптацією литовських панів у Городлі 1413 р. На нашу думку, подібними застереженнями, що їх начебто висловив Витовт Кейстутович, автор Хроніки намагався легітимізувати пізніше відсилання гербів, стверджуючи що правомірність здійснення такого акту було закладено вже в самій ідеї «гербового братерства». Останнє мало скріплювати державно-політичний союз Корони Польської та Великого князівства Литовського і Руського, в разі ж його розірвання чи ускладнення у взаємостосунках, згідно з логікою автора Хроніки, денонсації підлягали також домовленості, щодо спільного використання гербів.

Згодом оповідання литовсько-руських літописів повторили у своїх роботах М. Стрийковський⁵ та В. Коялович. Щоправда, останній дещо змінив перелік осіб, які мали позбутися польських гербів — поруч зі згаданими в Хроніці Биховця Іваном Гаштовтом («Jan Gasztolt [...] zawaśniony na Polakj, że Podole y Wołyń od w.x.L. odrywali, przyiazni ich y vzywania tego herbu wypowiedział»)»⁶ та Івашком Монивидовичем («Iuchno Moniwid [...] herb Leliwę odesłał był Polakom 1450, ale się znowu do niego wrócił»)»⁷, Коялович називає також Миколу Немировича («Mikołay Niemirowicz [...] zwaśniony na Polaki, herb od dziada swego w Hrodlu przyięty, Iastrzębca

⁴ Там само, с. 152—153.

⁵ *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego*. Warszawa 1846, s. 231—233, 236—237; М. Сtrykowski: *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, ale z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczone*. Warszawa 1978, s. 455—456, 478—479; М. Antoniewicz: *O „rozbrataniu się” panów litewskich ze szlachą polską w Parczewie...*, s. 107.

⁶ W. Kojalowicz: *Herbarz rycerstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Compendium*. Kraków 1897, s. 16.

⁷ Там само, с. 132 (названо Юхном, очевидно, помилково).

porzucił u znowu do wżywania lilii wrócił się»⁸, поминаючи відомості про Петра Монтигирдовича та Кезгайла⁹.

Першим хто піддав ґрунтовній критиці відповідний фрагмент Хроніки Биховця був Оскар Галецький. Проаналізувавши зображення на печатках, що їх згадані в Хроніці литовські пани використовували в найближчому по Парчівському з'їзді часі, він дійшов висновку про легендарний характер даного переказу, але при цьому зазначив, що даний фрагмент ґрунтується «na faksie prawdziwym, ale dramatycznie przekszonum»¹⁰.

Геральдичні аргументи дійсно фігурували в подіях навколо Парчівського з'їзду, в зв'язку з чим варто згадати пропозицію короля та великого князя Казимира зібрати в Парчеві по два представника кожного гербового роду — «der könig von Polan gebot alle seynen herren alsz weit alsz königreich waß, daß uß itzlichem Schilde sulden czwene komen bey seyner holde in das gespreche ken Parchzewa»¹¹. Невдала спроба «przypomnienia i odświeżenia polsko-litewskiego braterstwa rodowego» задля відновлення політичного союзу, цілком могла спровокувати ідею відсилання гербів, хоч, на думку О. Галецького, до реального розриву гербового братерства так і не дійшло¹². І справді, 1453 р. під геральдичним поглядом не являє собою жодного перелому в геральдичній практиці аристократичної верхівки Великого князівства Литовського і Руського.

Сучасна історіографія схильна до більш категоричних висновків в оцінці оповідання про відсилання гербів, вважаючи його за цілковитий міф, витворений на початку XVI ст., і намагаючись шукати пояснення його появи в етно-психологічних комплексах литовсько-руської шляхти, що в такий спосіб, начебто, прагнула позбутися відчуття меншовартості супроти польської шляхти¹³. З огляду на цілий ряд обставин, подібні пошуки причин появи літописного повідомлення про відсилання гербів «w sferze psychologii społecznej» видаються нам не надто перспективними, оскільки вони не здатні пояснити, чому спроби позбутися «kompleksu niższości» шляхом відмови від польських гербів, так і не призвели ні в середині XV, ні на початку XVI ст. до жодного випадку реального «відсилання гербів» з боку адаптованих у Городлі родів.

⁸ Там само, s. 53 (гербом з зображенням лілії користувався рід панів хоруговних Немиричів-Грималичів, з яким, очевидно, і поплутано рід панів Немировичів).

⁹ M. Antoniewicz: *O „rozbrataniu się” panów litewskich ze szlachtą polską w Parczewie...*, s. 108.

¹⁰ O. Halecki: *O początkach szlachty i heraldyki na Litwie...*, s. 204.

¹¹ Там само.

¹² Там само, s. 204—206.

¹³ M. Antoniewicz: *O „rozbrataniu się” panów litewskich ze szlachtą polską w Parczewie...*, s. 115—116; G. Własczyk: *Dzieje stosunków polsko-litewskich...*, T. 2, s. 843.

На нашу думку, більш доцільно повернутися до тези О. Галецького про відображення в литовсько-руських хроніках реальних подій, але в доволі видозміненій формі. Варто наголосити, що оповідання про відсилання гербів вміщено не лише в Хроніці Биховця, джерелі дійсно в багатьох випадках тенденційному, але й в Хроніці Литовській та Жмудській, у вірогідності відомостей якої підстав сумніватися є значно менше. Прикметно, що на відміну від Хроніки Биховця Хроніка Литовська та Жмудська не називає конкретних осіб, що мали здійснити акт повернення гербів, згадуючи лише про наявність самого факту розірвання гербового братерства¹⁴. Відсутність конкретики може свідчити про те, що автор повідомлення, яке було зафіксовано у Хроніці Литовській та Жмудській, мав у своєму розпорядженні лише побіжні відомості про даний інцидент без уточнюючих подробиць і, очевидно, без точного датування.

Не виключено, що саме розв'язання проблеми датування реальних подій, що послужили основою для витворення цілого оповідання про гербове розбратання, може бути підставою для вірної оцінки цього знакового епізоду в історії литовсько-руської геральдики. Звернімо увагу на те, що в дотеперішній історіографії акт відсилання гербів міцно прив'язувано до подій Парчівського з'їзду 1453 р., в той час як в самих літописах жодного датування не знаходимо. Правдоподібно, що відповідні фрагменти хронік Биховця і Литовської та Жмудської дійсно частково спиралися на опис подій пов'язаних з переговорами у Парчеві. З іншого боку, не можна не відзначити, що литовсько-руські літописи, і особливо Хроніка Биховця, не раз подають нам приклади поєднання кількох подій в одну. Тож «гербове розбратання» не обов'язково мало статися саме 1453 р., щоб потрапити в контекст подій Парчівського з'їзду.

Сфрагістичний матеріал 50-х рр. XV ст. дійсно не дає підстав стверджувати наявність поважних змін в литовсько-руському герботворенні у цей час. Натомість, за два десятиліття перед тим в останньому відбувалися вражаючі перетворення, що цілком могли послужити реальною основою для створення відповідних літописних фрагментів про відмову литовсько-руських панів від уживання польських гербів. Відображено ці зміни на печатках членів господарської ради великого князя Жигимонта Кейстуовича, що засвідчували акт Городенської унії від 27 лютого 1434 р., на значній кількості яких замість польських гербів було вміщено зображення самотутніх литовських гербів на основі родових знаків¹⁵.

Так, на печатці жмудського старости (1433—1434) Голіміна Надобовича замість польського герба Дубно, яким він користувався ще 15 жов-

¹⁴ *Полное собрание русских летописей...*, Т. 32, с. 87.

¹⁵ Akta unii, s. 100—105, nr 61.

тня 1432 р.¹⁶, було зображено родовий знак у вигляді ромбового переплетення з загнутими горішніми кінцями та колом всередині, в супроводі довколавого напису: КГОИЛИМИНЪ НАДОБЬЕВЪ¹⁷. В свою чергу, на печатці марківського державці Монтрима від 27 лютого 1434 р. знаходимо родовий знак у вигляді брами в супроводі двох хрестиків згори та всередині та подвійними кутастими відгалуженнями обабіч¹⁸, що змінив собою польський герб Топор з печаток пана Монтрима від 1430—1431 рр.¹⁹ А вількомирський староста (1433—1434) Монтигайло Урдович змінив герб Топор з печатки від 20 січня 1433 р.²⁰ на зображення герба у вигляді семипроменевої зірки в готичному щиті, в супроводі напису: + MONTIGALAS²¹.

Печатками з зображенням негородельських гербів у 1434 р. користувався ще цілий ряд литовських панів, щодо яких немає відомостей про їх раніше герботворення. Тож не виключено, що принаймні деякі з них змінили в цей час польські герби на литовські. Так, засновник роду панів радних Довгирдовичів — ошмянський староста (1434—1444) Довгирд²² мав на печатці від 27 лютого 1434 р. зображення родового знака у вигляді трикутника з колом всередині, в супроводі довколавого напису: + ДѢВГИРД ... ПЕВИЧ ...²³.

А на печатці стревницького державці Монтигайла Жукевича²⁴ знаходимо знак у вигляді півкола кінцями дотолу з кутастими відгалуженнями обабіч і з колом в середині, в оточенні напису: + ПЕЧАТЬ

¹⁶ BCzart, perg. 380; Muzeum Narodowe w Krakowie (далі: MNK), rkps 1713, k. 246; rkps 1714; Akta unii, s. 78, nr 55.

¹⁷ BCzart, perg. 392; MNK, rkps 1713, k. 269; rkps 1714; W. Semkowicz: *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim w unii horodelskiej 1413 roku*. W: *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*. Kraków 1914, s. 407; Akta unii, s. 100, nr 61 (кругла, 25 мм).

¹⁸ BCzart, perg. 392; MNK, rkps 1713, k. 260; rkps 1714; W. Semkowicz: *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim...*, s. 407; Akta unii, s. 101, nr 61 (кругла, 24 мм; довколавий напис стерто).

¹⁹ BCzart, perg. 374; MNK, rkps 1713, k. 231, 241; rkps 1714; AGAD, Archiwum Zamojskich, sygn. 33, s. 667, 693; F. Piekosiński: *Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne*. W: Його ж: *Studia, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego*. Т. 7. Kraków 1907, nr 370, 940.

²⁰ BCzart, perg. 384; MNK, rkps 1713, k. 252; rkps 1714; Akta unii, s. 91, nr 59.

²¹ BCzart, perg. 392; MNK, rkps 1713, k. 276; rkps 1714; W. Semkowicz: *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim...*, s. 405 (помилково ідентифіковано як герб Штрєнберґ); Akta unii, s. 101, nr 61 (кругла, 19 мм).

²² R. Petrauskas: *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje — XV a. Sudėtis — Struktūra — Valdžia*. Vilnius 2003, p. 226—227.

²³ BCzart, perg. 392; MNK, rkps 1713, k. 263; rkps 1714; W. Semkowicz: *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim...*, s. 407; Akta unii, s. 101, nr 61 (кругла, 25 мм).

²⁴ R. Petrauskas: *Lietuvos diduomenė...*, p. 265.

МОНТИНГ-ЛА ЖЮКЕВИЧ²⁵. В свою чергу, пан радний Петраш оздобив власну печатку знаком у вигляді двораменного хреста з похиленими раменами, кінці яких перехрещено та обтяжено колечками, в супроводі напису: • ПЕЧАТЬ ПЕТРАШОВА²⁶. Врешті, на печатці ковенського старости Кондрата бачимо зображення голови бика, в оточенні напису: + ПЕВА ... КОНДРАТОВА²⁷.

З огляду на відомі нині джерела важко сказати чи мала дана акція довготривалі наслідки, чи врешті повернувся хтось з названих вище литовських панів до використання польських гербів. Наявні в нашому розпорядженні відомості про перипетії родового герботворення литовських панів, представники яких здійснили акт заміни польських гербів 1434 р., не дозволяють однозначно стверджувати, в якому напрямі мав розгортатися геральдичний процес в середовищі литовської знаті після цієї події.

Джерелами представлено три можливі сценарії. Перший з них можемо відтворити на прикладі родового герботворення панів радних Вигайловичів (Гинтовтовичів), окремі представники якого після 1413 р. користувалися польським гербом Трубки. Останній бачимо, зокрема, на печатці пана Таліята Вигайловича від 1431 р.²⁸ Не виключено, що його уживав також ковенський староста Ян Гинтовт Вигайлович, один зі свідків мельненської угоди 1422 р. Втім, замість нього печатку до акту угоди приклав каліський воєвода (1406—1423) Мацей з Вонсоши герба Топор²⁹ (дана обставина, втім, навряд чи може вказувати на приналежність пана Гинтовта до гербової спільноти Топор)³⁰.

При акті Городенської унії від 1434 р. бачимо печатку представника цього роду з цілком іншим геральдичним сюжетом: в полі печатки онука пана Вигайла — медницького державці Наруша Матвія Гинтовтовича зображено родовий знак у вигляді півкола кінцями додола під вістрям

²⁵ BCzart, perg. 392; MNK, rkps 1713, k. 280; rkps 1714; W. Semkowicz: *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim...*, s. 407; Akta unii, s. 101, nr 61 (кругла, 27 мм).

²⁶ BCzart, perg. 392; MNK, rkps 1713, k. 271; rkps 1714; W. Semkowicz: *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim...*, s. 407; Akta unii, s. 101, nr 61 (кругла, 18 мм).

²⁷ BCzart, perg. 392; MNK, rkps 1713, k. 268; rkps 1714; W. Semkowicz: *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim...*, s. 405 (помилково ідентифіковано як польський герб Венява, який, крім того, що мав відмінну іконографію, ще й не належав до числа городельських гербів); Akta unii, s. 100, nr 61 (кругла, 27 мм).

²⁸ BCzart, perg. 374; MNK, rkps 1713, k. 240, 241; rkps 1714; AGAD, Archiwum Zamoykich, sygn. 33, s. 667; F. Piekosiński: *Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne...*, nr 374.

²⁹ P. Nowak, P. Pokora: *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku*. Poznań 2004, s. 12—13, 90.

³⁰ R. Petrauskas: *Lietuvos diduomenė...*, p. 235.

стріли³¹, що до певної міри нагадує зображення родового знака на печатці Станіслава Чупурни (брата пана Вигайла)³² від 1398—1410 рр.³³ Остання обставина беззастережно доводить, що, відмовляючись від використання польських гербів у 1434 р., литовські пани поверталися до геральдичної традиції догородельських часів, а не фабрикували гербові новотвори.

Подальше герботворення панів Вигайловичів вказує на те, що їх відмова від уживання герба Трубки була не тимчасовою акцією, що мала невдовзі скінчитися поверненням в коло польської гербової спільноти. На печатках представників роду від першої половини XVI ст., коли політичні бурі, що мали призвести до гербового розбратання, давно вщухли, незмінно бачимо зображення родових знаків, що розвинулися з догородельських геральдичних зразків. Зокрема, на печатці віленського намісника Мишка Вигайловича від 1510 р. в іспанському щиті розташовано знак у вигляді двох піввістрь стріли в стовп з кутастим відгалуженням праворуч³⁴. А на печатці жмудського біскупа (1510—1531) Миколи III Вигайловича від того ж року знаходимо зображення орла вліво, що тримає на грудях щиток з двораменним хрестом³⁵. Його пізнішу печатку від 1531 р. оздоблено знаком у вигляді стріли вістрям вгору з подвійним розгалуженням здолу в ренесансовому щиті, над яким вміщено інфулу та посох, в супроводі довколового напису: * • S • NICOLA • D • G • E • MEDNICEN³⁶.

Дещо відмінну ситуацію спостерігаємо в разі з розвитком родового герботворення панів Пацевичів (Кимонтевичів). У 1434 р. господарський маршалок (1434—1435) та пізніший кам'янецький намісник (1444—1447) Пац Довкшевич Кимонтевич, відмовившись від уживання герба Пирхала, до якого у Городлі було адаптовано його батька — Довкшу Кимонтевича³⁷,

³¹ BCzart, perg. 392; MNK, rkps 1713, k. 278; rkps 1714; W. Semkowicz: *O litewskich rodach bojarских zbratanych ze szlachta polską w Horodle w 1413 roku*. Mies. Her. 1914, T. 7, s. 220 (помилково описано як герб Огон); Akta unii, s. 101, nr 61 (кругла, 24 мм; напис по колу: + НАРУШИЪ ГИНШТОВТОВ).

³² R. Petrauskas: *Lietuvos diduomenė...*, p. 222—223.

³³ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin (далі: GStAPKB), XX. Hauptabteilung, Pergamenturkunden, Schiebl. 53, nr 4; Schiebl. 63, nr 4 (пошкоджена, але очевидно, та ж сама що й при попередньому документі від 1398 р.); W. Semkowicz: *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim...*, s. 411—412; Э. Гудавичюс: *История Литвы*. Т. 1: *С древнейших времён до 1569 года*. Москва 2005, с. 225; E. Rimša: *Heraldika. Iš praeities į dabartį*. Vilnius 2004, p. 118 (кругла, 26 мм).

³⁴ AGAD, perg. 5919 (овальна, 17x12 мм; згори напис: МИ).

³⁵ Там само, perg. 8398 (овальна, 14x12 мм; ліворуч літера: N).

³⁶ Там само, Archiwum Radziwiłłów, Dz. XI, sygn. 14, s. 30 (овальна, 20x17 мм).

³⁷ Akta unii, s. 70, nr 51; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського Національної Академії Наук України, Інститут рукописів (далі: НБУ, ІР), ф.1, спр. 57487, арк. 409; AGAD, Archiwum Zamojskich, sygn. 33, s. 652; F. Piekosiński: *Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne...*, nr 65.

використав печатку з зображенням готичного щита, який було перетято і напіврозтято здолу, а в першій частині здолу розміщено кульку, в оточенні напису: + ПЕВАТЬ ПАЧЬ КИМАУТЕВИЧ³⁸. Нашадки пана Паца Довкшевича повернулися до використання городельського герба, очевидно, лише після тривалої перерви, оскільки замість герба Пирхала на печатках панів Пацевичів від XVI ст. знаходимо тільки його горішню частину — у вигляді лілії³⁹, а ще згодом це зображення було трансформовано у польський герб Гоздава⁴⁰.

Врешті, приклад спорадичного використання негородельського герба бачимо в разі з родовим герботворенням панів радних і хоругвовних Довойновичів, які в основному вживали прийнятий у Городлі 1413 р. польський герб Заруба⁴¹. І лише на печатці городенського старости Івашка Довойновича⁴² від 27 лютого 1434 р. в півкруглому готичному щиті знаходимо знак у вигляді півкола кінцями додолю з перехрещеною щоглою праворуч⁴³. Цілком вірогідно, що вперше даною печаткою було засвідчено акт від 1 вересня 1431 р.⁴⁴, про що повідомляє у своїх нотатках Ян Замойський — «sigillum luaskonis Douoinowicz, vt in appenso scriptum est, Iastrzembiec»⁴⁵. Можемо припустити, що в останньому випадку ототожнення з гербом Яструб зумовлено, очевидно, певною подібністю цих зображень (хрест і півколо — хрест і підкова). Характерно, що пізніші річпосполитські гербовники називають гербом Довойновичів герб Шелига (хрест над півколом)⁴⁶, що також до певної міри нагадував малюнок на печатці 1434 р.

Як бачимо розвиток родового герботворення литовських панів, що відмовилися 1434 р. від використання польських гербів, міг відбуватися трьома різними шляхами — закріплення в родовому гербі негородельського сюжету (пані Вигайловичі), повернення до використання адаптованого в Городлі герба (пані Довойновичі) або відтворення в родовому

³⁸ BCzart, perg. 392; MNK, rkps 1713, k. 272; rkps 1714; Muzeum Narodowe w Warszawie (далі: MNW), NPO 10844; W. Semkowicz: *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim...*, s. 407; Akta unii, s. 101, nr 61 (кругла, 27 мм).

³⁹ BCzart, perg. 666; Akta unii, s. 132, nr 78.

⁴⁰ AGAD, Archiwum Radziwiłłów, Dz. X, sygn. 17, s. 68; sygn. 18, s. 1; perg. 5627 та ін.

⁴¹ BCzart, perg. 384, 392; MNK, rkps 1713, k. 250, 270; rkps 1714; W. Semkowicz: *O litewskich rodach bojarских...*, s. 214; Akta unii, s. 100, nr 61; M. Rej: *Zwierzyniec*. Kraków 1562, s. 94v.

⁴² R. Petrauskas: *Lietuvos diduomenė...*, p. 228.

⁴³ BCzart, perg. 392; MNK, rkps 1713, k. 265; rkps 1714; W. Semkowicz: *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim...*, s. 407; Akta unii, s. 101, nr 61 (кругла, 27 мм; доволовий напис стерто).

⁴⁴ BCzart, perg. 374 («Iwaschonis Dowoynowicz»).

⁴⁵ AGAD, Archiwum Zamoyskich, sygn. 33, s. 667; F. Piekosiński: *Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne...*, nr 377.

⁴⁶ W. Kojalowicz: *Herbarz...*, s. 304; K. Niesiecki: *Herbarz polski*. T. 4. Lipsk 1839, s. 394.

гербі суттєво переосмисленого городельського герба (пани Пацевичі). На сьогодні важко відповісти на питання щодо того, який з цих шляхів був основним.

Не менш складним є також з'ясування причини відмови частини литовських панів від городельського геральдичного спадку. Втім, напевно ця причина лежить по-за політичною площиною, адже 30-і рр. XV ст. в історії Литовсько-Руської держави є добою скрайньої нестабільності, як у внутрішньому житті, так і в зовнішньо-політичній сфері. Боротьба за владу між великими князями Свидригайлом Ольгердовичем та Жигимонтом Кейстутовичем, що розпочалася 1432 р., була суттєво ускладнена втручанням польської сторони, що прагнула відокремити певні землі Великого князівства, а то й цілком поглинути Литовсько-Руське господарство. Тому не виключено, що навіть ті пани, які стали по стороні Жигимонта Кейстутовича були не надто вдоволені інкорпораційними аспіраціями польської сторони.

Не слід забувати, що багато хто з литовських панів, які скріпили своїми печатками акт Городельської унії 1434 р., чотирма роками раніше обирали на господарський стіл Свидригайла Ольгердовича — провідника антипольських настроїв в литовсько-руському політичному середовищі, а невдовзі по-тому визначали курс на повне усамостійнення Велико-го князівства від Корони (після обрання на господарський стіл Казимира Ягелона). З огляду на це, висловлена в геральдичний спосіб, антипольська постава частини з них видається цілком закономірною навіть за часів правління Жигимонта Кейстутовича. Прикметно, що у деяких випадках, навіть при збереженні на печатках від 27 лютого 1434 р. зображень польських гербів, мову доколових написах змінено з латини на руську⁴⁷, що також може мати певний ідейно-політичний сенс.

Втім, не виключено, що заміна польських гербів на догородельські могла статися ще за доби одноосібного правління Свидригайла, на що вказує використання печатки Івашка Довойновича з зображенням родового знаку ще у 1431 р. Щоправда цьому протирічить факт використання литовськими панами, що здійснили заміну гербів 1434 р., печаток з зображенням польських гербів впродовж 1432—1433 рр. З іншого боку, цілком можливо, що печатки з негородельськими гербами могли бути в ужитку паралельно зі сфрагістичними пам'ятками оздобленими польськими геральдичними сюжетами. Імовірно, що останні було збережено на певний час після перевороту Жигимонта Кейстутовича через намагання знайти політичний компроміс з польською стороною, і лише 1434 р. справа дійшла до гербових декларацій за допомогою виготовлених раніше печаток із самобутніми гербами.

⁴⁷ Akta unii, s. 100—105, nr 61.

З огляду на вище сказане, можемо зі значною часткою вірогідності стверджувати, що літописний сюжет, пов'язаний зі справою відсилання польських гербів, постав унаслідок поєднання двох подій в одному оповіданні — Парчівського з'їзду 1453 р. та відмови частини литовських панів від використання польських гербів у першій половині 30-х рр. XV ст. В зв'язку з цим слід згадати про ще одну обставину, яка може вказувати на те, що «паны литовскии [...] гербы, котрые собѣ были ѿ поляков до печатий за Ягейла побрала, знову им назадъ ѿослала» не у 1453 р., а в 30-і рр. XV ст.

В литовсько-руських літописах згадано особу, що мала застерегти литовських панів про небезпеку з боку поляків — «А гды на той сейм панове полские коронные и литовские стали всѣ обозом в околѣ и ѣздили през два дни до панов полских до рады, и третего дня нѣкий Андрей Рогатинский, поляк, довѣдавшись мижи своими за певне, же панов литовских мѣли имати, перестерегл их през Яна Гаштолта, воеводу виленского, а они зараз збѣгли и утекли до Берестя»⁴⁸.

Постать Андрія Рогатинського в історії є цілком незною, натомість маємо широкі відомості про особу пана Івашка Рогатинського, який дійсно залишив слід в литовсько-польських стосунках, але сталося це не 1453, а 1431 р. коли він обіймаючи уряд олеського старости, перейшов на бік великого князя Свидригайла і відтоді зайняв місце в політичній еліті Литовсько-Руської держави⁴⁹. Очевидно, що саме Івашко пан з Рогатина став прототипом літописного «поляка» Андрія Рогатинського, який відіграв ключову роль у справі відсилання гербів. Не виключено, що Івашко Рогатинський міг мати певний вплив на політичні події, що призвели до гербового розбратання 30-х рр. XV ст., але більш вірогідно, що події пов'язані з його постаттю послужили ніби третьою складовою літописного оповідання про відмову від городельських гербів. Політичний крок володаря Рогатина вже сам по собі був достатньою підставою для того, щоб його особа посіла відповідне місце в літописних оповіданнях, щоправда не надто достовірних, про литовсько-польські політичні стосунки.

Таким чином, можемо з великою часткою вірогідності твердити, що описане в литовсько-руських літописах «гербове розбратання» між литовськими та польськими панамі сталося не 1453 р. (дата, яку використовувала у своїх побудовах дотеперішня історіографія), а в першій половині 30-х рр. XV ст., в часи найбільшої напруги в литовсько-польських стосунках. Попри певну неоднозначність переказів хронік Биховця і Литовської та Жмудської про відсилання польських гербів литовськими па-

⁴⁸ *Полное собрание русских летописей...*, Т. 32, с. 87.

⁴⁹ G. Błaszczuk: *Dzieje stosunków polsko-litewskich...*, Т. 2, s. 843.

нами, варто припустити, що вони ґрунтувалися на реальних подіях, хоч і суттєво спотворених у пізнішій літописній традиції.

Oleg Odnożyenko

Kwestia datowania polsko-litewskiego „rozbratania heraldycznego”

Streszczenie

W 1413 roku w Horodle doszło do zawarcia kolejnej unii polsko-litewskiej. Jednym z jej elementów było tzw. zbratanie się szlachty polskiej z litewską, czego wyrazem było nadanie katolickim bojarom litewskim tych samych praw, które posiadała szlachta polska, a także przyjęcie 47 rodów litewskich do herbów polskich. Na początku lat trzydziestych XV wieku doszło jednak do ostrego konfliktu między Koroną Polską a Wielkim Księstwem Litewskim — najpierw była to „burza koronacyjna”, a następnie wojna z nowym wielkim księciem Świdrygiełłą. W konsekwencji, doprowadzono do zrzucenia z tronu Świdrygiełły, zastąpienia go Zygmuntem Kiejstutowiczem oraz podpisania na polskich warunkach nowej unii, tzw. grodzieńskiej (1432, 1434). Wielkie Księstwo przez następne kilka lat podzieliło się na dwie części: kontrolowaną przez Świdrygiełłę i podległą Zygmunтови Kiejstutowiczowi. Mimo konfliktu między nimi obydwaj, wraz ze swoimi zwolennikami, byli jednak przeciwnikami polskich dążeń inkorporacyjnych. To spowodowało, że niektórzy z bojarów litewskich, na znak protestu, a jednocześnie obrony litewskiej tożsamości i niezależności, zarzucili herby polskie i powrócili do dawnych znaków (sprzed 1413 roku). Informacje o odesłaniu herbów polskich przez Litwinów podaje *Kronika Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmudzkiego* (w tym jej wersja, *Kronika Bychowca*), jednak umieszcza je pod rokiem 1453 i łączy ze zjazdem polsko-litewskim w Parczewie. Autor artykułu na podstawie badań sfragistycznych odrzuca ten przekaz i wiąże ten swoisty protest ze wspomnianą trudną sytuacją polityczną między Koroną i Litwą na początku lat trzydziestych XV wieku.

Oleg Odnożyenko

The issue of dating a Polish-Lithuanian „heraldic gap”

Summary

The next Polish-Lithuanian Union was established in 1413 in Horodło. One of its elements was the brotherhood of Polish and Lithuanian gentry, the result of which was giving the Catholic Lithuanian boyars the same rights ascribed to the Polish gentry, as well as the admission of 47 Lithuanian families into the Polish heraldry. At the beginning of the 1430s however there was a strong conflict between the Polish Crown and Grand Lithuanian Duchy. Initially, it was “a coronation storm”, and, then a war with a new grand duke Świdrygiełło. In consequence, Świdrygiełło was thrown out of the throne and replaced by Zygmunt Kiejstutowicz, and a new union, the so called Grodno union (1432, 1434) was signed on the strength of the Polish conditions. The Grand Duchy was divided into two parts, the one controlled by Świdrygiełło and the other under the ruling of Kiejstutowicz. Despite the conflict between them, both of them in line

with their supporters were against the Polish coronation aspirations. It made some of the Lithuanian boyars lose Polish heraldry and return to former ones before 1413 as a sign of protest, and, at the same time, defense of Lithuanian identity and independence. The information on sending the Polish heraldry back by the Lithuanians is found in *Kronika Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmudzkiego*, including its version, namely *Kronika Bychowca*, which places the very event under 1453 and, combines it with a Polish-Lithuanian convention in Parczew. The author of the article, basing on sfragistic studies, rejects this information, and relates the very protest to a difficult political situation between the Crown and Lithuania at the beginning of the 1430s mentioned before.